

Sanja Čopić*

SNIŽAVANJE STAROSNE GRANICE KRIVIČNE ODGOVORNOSTI: VEČITA DILEMA?

Apstrakt: Dva masovna ubistva koja su se desila početkom maja 2023. godine uznemirila su i potresla javnost u Srbiji. Masovno ubistvo koje se dogodilo u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu, u kome je učinilac dečak koji je u momentu izvršenja dela bio ispod starosne granice za snošenje krivice, ponovo je aktuelizovalo pitanje snižavanja starosne granice krivične odgovornosti i pooštavanja kaznene politike. Ovakvi zahtevi su u skladu sa savremenim kaznenim populizmom, modelom kontrole kriminaliteta i konceptom moralne panike, posebno u pogledu kriminaliteta maloletnika. Međutim, nameće se pitanje opravdanosti jačanja represije, posebno potencijalno širenje kruga lica koja mogu da budu obuhvaćena krivičnopravnom reakcijom do čega bi dovelo snižavanje starosne granice krivične odgovornosti. Polazeći od toga, u radu se analizira nekoliko ključnih razloga protiv snižavanja starosne granice za snošenje krivice u Srbiji, i to: pitanje psiho-fizičke i socijalne (ne)zrelosti maloletnika, zahtevi međunarodnih dokumenata kojima se postavljaju standardi postupanja u najboljem interesu deteta i neka komparativna rešenja, trendovi i struktura kriminaliteta maloletnika u Srbiji, i svrha krivičnog reaganja na kriminalitet maloletnika. Analiza iznetih razloga ukazuje da nema dokaza koji bi išli u prilog snižavanja granice krivične odgovornosti u Srbiji, već da bi moralne panike u vezi sa kriminalitetom maloletnika trebalo da pokrenu društvo i državu da razvija programe prevencije, posebno one koji bi se zasnivali na principima restorativne pravde.

Ključne reči: maloletnici, krivična odgovornost, starosna granica, Srbija, represija, prevencija.

UVOD

Početak maja 2023. godine u Srbiji obeležila su dva tragična događaja. U jutarnjim časovima 3. maja u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ u Beogradu, tri-naestogodišnji dečak je hicima iz vatrenog oružja usmrtio devetoro dece i jednu punoletnu osobu – radnika obezbeđenja u ovoj školi, kojom prilikom je ranio još petoro dece i jednu nastavnicu. Već narednog dana, 4. maja, u Duboni i Malom Orašju, selima u okolini Mladenovca i Smedereva, dvadesetogodišnji mladić je vatreim oružjem usmrtio devet osoba, od kojih je dvoje bilo maloletno, i ranio još 12

* Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, sanja.copic011@gmail.com

osoba. Ova dva događaja su potresla i uznemirila javnost Srbije: u samo dva dana život je izgubilo 19 osoba, većina njih su deca i mladi, a 18 osoba je povređeno. U jednom slučaju učinilac masovnog ubistva je dete, koje, prema pozitivnim propisima Republike Srbije, nije dostiglo starosnu granicu za snošenje krivice, dok je u drugom slučaju u pitanju mlađa punoletna osoba, te postoje ograničenja u pogledu mogućnosti izricanja najteže kazne. U oba slučaja je korišćeno vatreno oružje, što je ponovo nametnulo pitanje prilično lake dostupnosti vatrene oružja u Srbiji. Posebno uznemirujuće je to što su se u samo dva dana dogodila dva masovna ubistva, dok je, na primer, prema medijskim izveštajima, u periodu od devetnaest godina (između 2000. i 2018.), bilo zabeleženo ukupno šest masovnih pucnjava u Srbiji, a u svim tim slučajevima izvršioци su bila punoletna lica /Božanić, 2016/. Takođe, u Srbiji do sada nije zabeležen slučaj masovnog ubistva u školi, što je, na primer, karakteristično za Sjedinjene Američke Države, gde je, samo u prvih deset i po meseci 2023. godine, bilo čak 77 pucnjava u školama.² To je svakako dodatno uznemirilo javnost, posebno roditelje i decu, jer se škola ipak posmatra kao bezbedno i sigurno okruženje.

Dan nakon masakra u Osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“ Vlada Republike Srbije je održala sastanak na kome je donela zaključke o merama koje treba preduzeti.³ Deo mera se, čini se opravdano, odnosi na potrebu efikasnije kontrole izdavanja dozvola, držanja i nošenja vatrene oružja, omogućavanja maloletnim i neovlašćenim licima dolaženja u posed vatrene oružja ili obučavanja za njegovo korišćenje. To je posebno bitno ako se ima na umu rasprostranjenost i laka dostupnost lakog i malokalibarskog oružja u Srbiji /SEESAC, 2019/, što značajno povećava rizik od nasilne viktimizacije. Opravdanim se čine i mere pooštavanja kontrole medija vezano za emitovanje sadržaja kojima se promovise i podržava nasilje, kriminalitet i svako drugo nedozvoljeno ponašanje, naročito ako se ima na umu mogući uticaj medija na kriminalitet dece i maloletnika.⁴ Pored toga, predviđeno je usvajanje propisa koji će omogućiti redovno testiranje dece sedmog i osmog razreda osnovne i svih razreda srednje škole na prisustvo psihoaktivnih supstanci, što, čini se, zahteva posebnu pažnju posmatrano iz perspektive zaštite prava dece. Takođe, predviđene su mere usmerene na sprečavanje i suzbijanje vršnjačkog nasilja i unapređenje bezbednosti dece na internetu, što može da se oceni kao pozitivno u smislu usmeravanja pažnje na prevenciju, ali pod uslovom da se mere zaista i sprovedu i da se njihovi efekti

- 2 Videti: *17 Facts About Gun Violence And School Shootings, Sandy Hook Promise*, <https://www.sandyhookpromise.org/blog/gun-violence/facts-about-gun-violence-and-school-shootings/>, 1. novembar 2023.; Leeds Matthews, A. (November 22, 2023). *School shootings in the US: Fast facts*, CNN, <https://edition.cnn.com/2023/09/22/us/school-shootings-fast-facts-dg/index.html>, 26. novembar 2023.
- 3 Videti: *Vlada usvojila niz zaključaka nakon masakra u OŠ „Vladislav Ribnikar“* /Beograd, 4. maj 2023/: Vlada Republike Srbije, <https://www.srbija.gov.rs/vest/702927/vlada-usvojila-niz-zakljucka-nakon-masakra-u-os-vladislav-ribnikar.php>, 1. novembar 2023.
- 4 Međutim, kada su u pitanju mere vezane za kontrolu vatrene oružja, odnosno njegovog posedovanja, nošenja i korišćenja i kontrolu medijskog sadržaja, diskutabilno je da li je način njihovog sprovođenja dao rezultate. Pitanje je i da li su neke od predloženih mera uopšte i sprovedene u praksi, posebno u kontekstu kontrole medijskih sadržaja koji promovise nasilje, kriminalitet i druga neprihvatljiva ponašanja, pa postoji bojazan da će to sve ostati samo mrtvo slovo na papiru. Svakako je potrebno ispratiti primenu svake od predloženih mera i validirati rezultate.

prate i evaluiraju. Najzad, jedan od zaključaka bio je i upućivanje predloga Radnoj grupi za izmene Krivičnog zakonika Republike Srbije da se razmotri mogućnost snižavanja starosne granice krivične odgovornosti maloletnika sa sadašnjih 14 na 12 godina. Iako se svaka od mera može analizirati posebno, za to nema prostora u ovom radu, pa će fokus biti upravo na ovom poslednjem predlogu vezanom za snižavanje granice krivične odgovornosti.

Pitanje snižavanja starosne granice krivične odgovornosti i pooštavanja kaznene politike se aktuelizuje gotovo uvek nakon događaja koji potresu javnost, posebno kada su njihovi vinovnici mladi. Prisetimo se, slični predlozi su bili i pre nekoliko godina kada su tri deteta starosti 12 i 13 godina zapalila beskućnika u Novom Sadu ili nakon što su dva dečaka od 10 i 11 godina napala književnika Rašu Popova. Ovakvi zahtevi su u skladu sa savremenim kaznenim populizmom /Soković, 2012/, modelom kontrole kriminaliteta /Soković, 2011/ i konceptom moralne panike /Nikolić-Ristanović, 2014; Scardaccione, 2013; Treadwell, 2006/, koji podstiču širenje državne intervencije i jačanje represije u ime zaštite žrtava i zadovoljavanja javnosti. Međutim, nameće se pitanje opravdanosti jačanja represije, posebno potencijalno širenje kruga lica koja mogu da budu obuhvaćena krivičnopravnom reakcijom do čega bi dovelo snižavanje starosne granice krivične odgovornosti. Polazeći od toga, u radu ću nastojati da analiziram i argumentujem nekoliko ključnih razloga protiv snižavanja starosne granice krivične odgovornosti u Srbiji, i to: pitanje psiho-fizičke i socijalne (ne)zrelosti maloletnika, zahteve međunarodnih dokumenata kojima se postavljaju standardi postupanja u najboljem interesu deteta i neka komparativna rešenja, trendove i strukturu kriminaliteta maloletnika u Srbiji, i svrhu krivičnoprogovnja na kriminalitet maloletnika.

1. PSIHO-FIZIČKA I SOCIJALNA (NE)ZRELOST MALOLETNIKA

O posebnom krivičnopravnom položaju maloletnika može se govoriti tek od 18. veka i pojave prvih škola krivičnog prava, kada se izdvaja pojam razbora kao posebne maloletničke uračunljivosti. Međutim, brojni izvori pokazuju da je i u periodu kada se maloletnik posmatrao kao „odrastao delinkvent u umanjenom izdanju“ /Perić, 1975:28/, uzrast ipak uziman kao okolnost koja je vodila drugačijem, blažem postupanju prema maloletnim učiniocima kažnjivih ponašanja /Simeunović-Patić, 2009; Knežević, 2010/. U osnovi takvog pristupa je bilo shvatanje da, i pored toga što se smatralo da nema suštinske razlike u ličnosti maloletnika u odnosu na punoletna lica, ipak postoje razlike u „kvantitetu sposobnosti“ između ove dve starosne kategorije /Simeunović-Patić, 2009: 189/. Kvalitativno drugačije postupanje prema maloletnim učiniocima krivičnih dela u odnosu na punoletna lica opravdava se upravo specifičnostima njihovog psiho-fizičkog i socijalnog razvoja.

U javnom diskursu se često može čuti da su deca danas naprednija od ranijih generacija, da zrelost nastupa ranije, da su fizički razvijeniji,⁵ poznaju razne ve-

5 Videti na primer tekst Tragedija u Beogradu: *Vlada Srbije usvojila niz mera, moratorijum na izdavanje dozvola za oružje, promene u krivičnom zakonu*. BBC News na srpskom, 3. maj 2023, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-65476544>, 5. novembar 2023.

štine, posebno vezano za digitalno okruženje u kome odrastaju. Iako se pitanjem psiho-fizičke zrelosti bave stručnjaci iz drugih oblasti, pa ne bih ulazila u njegovu dublju analizu, ipak se uočava da savremena nauka pokazuje da nema bitne razlike u razvoju nervnog sistema dece danas i ranije. Period adolescencije karakterišu najdrastičnije promene u prefrontalnom korteksu mozga, koji ima ključnu ulogu za niz kognitivnih funkcija, kao što su donošenje odluka, planiranje, sprečavanje neprihvatljivih ponašanja, razumevanje drugih i stupanje u interakciju sa njima /Berryessa, Reeves, 2020; Cavanagh, 2022/. Razvoj ovog dela mozga se zaokružuje tek oko 25. godine, pa postupanje deca i mladi više upravlja deo mozga koji je odgovoran za osećaje, impulse, agresivnost i instinktivno ponašanje, što neretko dovodi i do nepromišljenog prihvatanja rizika, postupanja koje odstupa od društveno prihvatljivog, bez razmišljanja i sagledavanja mogućih posledica sopstvenih postupaka /Berryessa, Reeves, 2020; Cavanagh, 2022/. Period adolescencije je zato pogodan za obrazovanje, učenje, usvajanje vrednosti i socijalni razvoj deteta, učenje socijalnim veštinama, komunikaciji i interakciji, dakle, za pravilan psihološki i socijalni razvoj deteta, ali, isto tako i za negativan uticaj spošalnih faktora. U prilog tome govori upravo specifičnost uticaja egzogenih faktora u ovom periodu razvoja dece, među kojima se posebno ističe uticaj porodice (disfunkcionalne i degradirane porodice), grupe vršnjaka, škole i to kroz nedostatke i neuspeh u školskom obrazovanju i vaspitanju, kao i neadekvatno korišćenje slobodnog vremena, uticaj sredstava masovne komunikacije i slično /Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić, 2018; Cavanagh, 2022/. Drugim rečima, nedovoljno razvijene socijalne veštine maloletnika, teškoće u savladavanju sopstvenih emocija, impulsivnost, nerazumevanje sebe i drugih, omogućavaju i olakšavaju uticaj egzogenih faktora, koji vode mlade u devijantna i delinkventna, odnosno kriminalna ponašanja. Tako su i rezultati ankete sa samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije u Srbiji pokazali da se kao ključni faktori maloletničke delinkvencije koji su od značaja za sagledavanje i iznalaženje adekvatnih društvenih odgovora izdvajaju upravo oni koji su povezani sa porodicom (loši odnosi sa roditeljima, odsustvo kontrole od strane roditelja), viktimizacijom (u porodičnom i vanporodičnom kontekstu) i školom i školskim okruženjem (prisustvo narkomanije, tuča i krađa u školi, bežanje iz škole, loš uspeh) /Stevković; Nikolić-Ristanović, 2016; Vasiljević-Prodanović, 2016, 2016a; Ćopić, Stevković, 2018/.

Sa druge strane, postojanje jaza između fizičke i funkcionalne zrelosti maloletnika utiče na sposobnost razumevanja krivičnog postupka, odnosno koncepta krivičnog postupka, prava koje maloletnik ima, svrhe krivične sankcije, pravnčkog jezika koji se tokom postupka koristi i slično. Pa ipak, maloletstvo nije uzrast koji apriori znači da maloletnik nije sposoban da razume da je njegovo postupanje nedopušteno i da proizvodi štetne posledice. Ali, kako opravdano primećuje pojedini autori, kod ove kategorije učinilaca krivičnih dela proces psihičkog, fizičkog i emotivnog razvoja nije dostigao potrebnu zrelost /Radulović, 2010; Scardaccione, 2013/. Zbog toga je u cilju preventivnog uticaja delotvornije reagovati edukativnim, obrazovnim i sličnim merama, a ne merama koje su prevashodno represivnog karaktera /Radulović, 2010: 41/.

Zbog svega toga, u reagovanju na delinkventna ponašanja maloletnika od izuzetnog značaja su mere koje su usmerene na razumevanje ponašanja maloletnika, jačanje njihovih potencijala i kapaciteta, jačanje protektivnih faktora, što se sigurno daleko bolje postiže delovanjem izvan sistema krivičnog pravnog reagovanja, jer sam formalni postupak može da umanj ili ignoriše uticaj faktora koji su doveli do kriminalnog ponašanja maloletnika /Cipriani, 2016: 13/, pa se snižavanje granice krivične odgovornosti ne čini opravdanom jer bi upravo u taj isti okvir stavilo daleko više dece.

2. MEĐUNARODNI STANDARDI I KOMPARATIVNA REŠENJA

Prema Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnom pravnoj zaštiti maloletnih lica,⁶ maloletni učinilac krivičnog dela je „lice koje je u vreme izvršenja krivičnog dela navršilo četrnaest, a nije navršilo osamnaest godina“ pa se u odnosu na njega ne primenjuju odredbe ovog zakona u pogledu utvrđivanja krivične odgovornosti, pokretanja i vođenja postupka, i izricanja i izvršenja krivičnih sankcija za maloletnike. Takođe, u članu 4, stav 3 Krivičnog zakonika⁷ predviđeno je da se krivične sankcije ne mogu izreći licu koje u vreme kada je delo učinjeno nije navršilo četrnaest godina. Drugim rečima, srpski zakonodavac postavlja donju starosnu granicu krivične odgovornosti na 14 godina, tako da se krivične sankcije niti druge mere iz domena krivičnog pravnog reagovanja ne mogu primeniti prema detetu, odnosno licu koje u vreme izvršenja krivičnog dela nije navršilo četrnaest godina. Na taj način, srpski zakonodavac prihvata formalni kriterijum, odnosno metod definisanja starosne granice maloletstva u apsolutnom smislu, te razdvaja maloletnika od dece koja nisu krivično odgovorna, s jedne, i punoletnih lica, čiji se krivičnom pravni položaj kvalitativno razlikuje, sa druge strane /videti i Škulić, 2010; Dimitrijević Vavan, Steković, 2014/.

Postavljanje starosne granice za snošenje krivice na 14 godina je u skladu sa međunarodnim standardima o pravima deteta i prevenciji i reagovanju na kriminalitet dece i maloletnika. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta u članu 40(3) obavezuje države na „utvrđivanje najniže starosne granice ispod koje deca ne mogu biti smatrana sposobnom za kršenje krivičnog zakona“.⁸ Istovremeno se državama nalaže da, kada god je moguće i poželjno, ne pribegavaju sudskom postupku, već primeni alternativnih mera i vidova postupanja, uz uvažavanje ljudskih prava i zakonske zaštite. Konvencija o pravima deteta ne definiše izričito koja bi to bila najniža granica za krivičnu odgovornost, pa se stoga bitnim čini Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 10 (2007) *Prava dece u maloletničkom*

6 Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnom pravnoj zaštiti maloletnih lica, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005.

7 Krivični zakonik, *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019.

8 Zakon o ratifikaciji Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, *Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori*, br. 15/90 i *Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori*, br. 4/96 i 2/97. Za detaljniju analizu odredaba Konvencije videti Ignjatović, 2018.

pravosuđu,⁹ u kome se, s jedne strane, ističe da je minimalni uzrast za krivičnu odgovornost ispod 12 godina međunarodno neprihvatljiv, ali, sa druge strane, apeluje na države potpisnice u kojima je starosna granica za krivičnu odgovornost postavljena iznad 12 godina da je ne smanjuju. Prema stavu Komiteta za prava deteta, minimalni uzrast za krivičnu odgovornost između 14 i 16 godina predstavlja primereno rešenje koje doprinosi stvaranju maloletničkog sistema koji je u skladu sa napred iznetim odredbama člana 40(3). I Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (tzv. Pekinška pravila)¹⁰ ističu da minimalni uzrast za krivičnu odgovornost ne bude vezan za suviše rani uzrast, imajući u vidu emotivnu, mentalnu i intelektualnu zrelost dece. Najzad, Komitet za prava deteta naglašava preporuku državama potpisnicama da onemoguće korišćenje nižeg uzrasta krivične odgovornosti od propisanog po principu izuzetaka (na primer, kada se izvrši neko teško krivično delo, kao što je ubistvo); dakle, apeluje se na ukidanje sistema 'duplog koloseka' za utvrđivanje minimalne granice krivične odgovornosti jer takva praksa vodi arbitrarnosti, mogućim zloupotrebama i pravnoj nesigurnosti.

Komparativni pregled evropskih rešenja pokazuje da je u većini država evropskog kontinenta, uključujući zemlje u našem neposrednom okruženju, granica krivične odgovornosti postavljena upravo na 14 godina /Aebi et al., 2021/. Uz to, u državama kao što su Danska, Finska, Norveška, Češka Republika, Švedska, Poljska i Island, donja granica krivične odgovornosti je 15 godina, dok je ona postavljena na 16 godina u državama kao što su Luksemburg, Portugalija i Ukrajina /Aebi et al., 2021/.

Međunarodni standardi i apeli Komiteta za prava deteta koji, i pored narastajućeg penalnog populizma, u potpunosti stoje na liniji rehabilitativnog i nadasve preventivnog i restorativnog pristupa, preovlađujuća rešenja na teritoriji Evrope, te činjenica da se ne uočava trend snižavanja starosne granice krivične odgovornosti na prostoru Evrope, važni su argumenti protiv snižavanja starosne granice za krivičnu odgovornost u Srbiji na 12 godina.

3. STRUKTURA I KARAKTERISTIKE KRIMINALITETA MALOLETNIKA

Mogući argument u prilog snižavanja starosne granice krivične odgovornosti mogao bi da se nađe u porastu maloletničkog kriminaliteta i menjanju njegove strukture u smislu vršenja sve težih krivičnih dela od strane maloletnika uz iskazivanje brutalnosti i svireposti. Pri tome, u javnosti, ne samo u Srbiji, već i u svetu, prisutno je uverenje da je kriminalitet maloletnika u stalnom porastu i da su posledice kriminalnog ponašanja maloletnika sve teže, preuveličava se udeo nasilničkog

9 Tekst Opšteg komentara Komiteta za prava deteta br. 10 (2007) dostupan je na https://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/288_opsti-komentar-10-prava-dece-u-maloletnic-kom-pravosuđu/, 5. novembar 2023.

10 Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (tzv. Pekinška pravila), u: *Prava deteta i maloletničko krivično pravosuđe – odabrani međunarodni instrumenti*, UNICEF, <https://www.unicef.org/serbia/media/6886/file/Pekin%C5%A1ka%20pravila.pdf>, 1. novembar 2023. Za detaljniju analizu Pekinških pravila videti Ignjatović, 2018.

kriminaliteta maloletnika, kao i uloga maloletnika u organizovanom kriminalitetu, čemu u velikoj meri doprinose mediji, što nije ništa novo /Ignjatović, 2014; Nikolić-Ristanović, 2014/. Međutim, zvanična statistika u Srbiji to ne pokazuje.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, tokom poslednjih deset godina, udeo prijavljenog kriminaliteta maloletnika u ukupnom prijavljenom kriminalitetu u Srbiji kretao se između 3% i 4%, ali uz beleženje pada tokom poslednjih godina /videti i: Radovanović, Spasić, 2021/.¹¹ Takođe, tokom poslednje decenije, posebno nakon 2011. preovlađuje trend opadanja broja maloletnika protiv kojih su podnete krivične prijave, kao i broja maloletnika za koje je podnet predlog za optuženje i kojima su izrečene krivične sankcije /RZS, 2012, 2023/. Na primer, u 2022. (2410) je zabeleženo za 12% manje podnetih krivičnih prijava prema maloletnicima u odnosu na 2018. (2744), za 18% manje u odnosu na 2019. (2903) i za po 4% manje u odnosu na 2020. i 2021. godinu. Ali, posmatrano u odnosu na 2011. godinu, kada su krivične prijave podnete protiv 4323 maloletnika, u 2022. je zabeležen pad od čak 44%. Isti trend beleži se i kada se posmatra broj maloletnika za koje je podnet predlog za izricanje krivične sankcije i prema kojima su izrečene krivične sankcije. Takođe, prema podacima centara za socijalni rad, kao organa starateljstva, u poređenju sa 2018., u 2022. godini beleži se pad broja dece (koja nisu krivično odgovorna) sa problemima u ponašanju i u sukobu sa zakonom, koja su na evidenciji centara, i to za 20,7% kada su u pitanju deca sa problemima u ponašanju i za 16,1% kada su u pitanju deca u sukobu sa zakonom, a koja uključuju decu koja vrše kažnjiva ponašanja /Republički zavod za socijalnu zaštitu, 2023: 32/.

Posmatrano prema vrsti krivičnih dela, podaci pokazuju da u strukturi prijavljenog kriminaliteta maloletnika dominira imovinski kriminalitet, što je „jedna od kriminoloških konstanti koja važi za većinu savremenih država“ /Ignjatović, 2014: 179/. U periodu između 2018. i 2022. udeo maloletnika prijavljenih za krivična dela protiv imovine u ukupnom broju prijavljenih maloletnika kretao se između 45,5% (2019) i 50,3% (2021) /RZS, 2023/. U istom periodu, udeo maloletnika protiv kojih su podnete krivične prijave za krivična dela protiv života i tela u ukupnom broju prijavljenih maloletnika kretao se između 13,8% (2020) i 16,5% (2018). Posmatrano u odnosu na ranije periode, na primer pre 2012. godine /Ignjatović, 2014/, uočava se trend rasta krivičnih dela protiv života i tela u strukturi prijavljenog kriminaliteta maloletnika, dakle, kriminalitet maloletnika poprima više nego ranije karakter nasilničkog kriminaliteta, što svakako zahteva pažnju. Međutim, kada se pogleda struktura prijavljenog nasilničkog kriminaliteta, uočava se da dominiraju lake telesne povrede. Tako je, na primer, u 2022. godini, od 360 maloletnika protiv kojih je podneta krivična prijava za krivično delo protiv života i tela, protiv njih 248 (69%) prijava podneta za laku telesnu povredu; potom za tešku telesnu povredu (70 ili 19,4%) i učestvovanje u tuči (33 ili 9,2%) /RZS, 2023/. I nalazi ankete sa samoprijavlivanjem maloletničke delinkvencije u Srbiji pokazuju da deca i maloletnici češće ispoljavaju delinkventna ponašanja manje društvene opasnosti, a među njima preovlađuju ponašanja koja mogu da se svrstaju u imovinski kriminalitet /Čopić, 2016; Kovačević, 2016/.

11 Za detaljniju analizu trendova i strukture prijavljenog maloletničkog kriminaliteta u periodu od 1991. do 2012. videti Ignjatović, 2014.

Dakle, podaci o obimu, dinamici i strukturi kriminaliteta maloletnika, ali i podaci o deci koja nisu krivično odgovorna a koja su u sukobu sa zakonom, ne pokazuju neke drastične promene, te ne pružaju dovoljno jake dokaze koji bi išli u prilog snižavanja starosne granice za snošenje krivične odgovornosti. Svakako, to ne implicira da tragični događaji kojima smo nedavno svedočili ili drugi pojedinačni slučajevi težih krivičnih dela izvršenih od strane maloletnika i dece ne iziskuju detaljnu i svestranu analizu. Naprotiv, analiza je i te kako potrebna, jednako kao što je nužno i sagledavanje faktičke, umesto iskrivljene slike maloletničkog kriminaliteta, jer ova potonja značajno doprinosi zahtevima usmerenim na jačanje represije.

4. SVRHA KRIVIČNIH SANKCIJA PREMA MALOLETNICIMA

Opšta svrha krivičnih sankcija prema maloletnicima je dvojako određena: ona se, sa jedne strane, sastoji u suzbijanju krivičnih dela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrednosti koje uživaju krivičnopravnu zaštitu, a sa druge strane se njihovom primenom vrši uticaj na razvoj i jačanje lične odgovornosti maloletnika, vaspitavanja i pravilan razvoj njegove ličnosti /Čopić, 2014/. Ova druga svrha bi trebalo da se postigne putem nadzora, pružanjem zaštite i pomoći, kao i obezbeđivanjem opšteg i stručnog osposobljavanja. U sistemu krivičnih sankcija prema maloletnicima u Srbiji centralno mesto imaju vaspitne mere, što govori u prilog nedvosmislenog opredeljenja zakonodavca za zaštitnički model postupanja prema maloletnicima, što je u skladu sa međunarodnim standardima /Čopić, 2014a; Ignjatović, 2015/. To dolazi do izražaja i u praksi, jer se primećuje poštovanje principa postupnosti u primenivanju krivičnih sankcija prema maloletnicima /Soković, 2008/.

Kada se pogledaju podaci Republičkog zavoda za statistiku, primećuje se da u strukturi vaspitnih mera izrečenih maloletnicima dominiraju nezavodske mere, odnosno mere upozoravanja i usmeravanja i pojačanog nadzora. U periodu između 2018. i 2022. udeo zavodskih vaspitnih mera izrečenih mlađim maloletnicima se kretao između 4,4% u 2020. i 9% u 2022., a starijim maloletnicima između 2,8% (2018) i 6% (2021) /RZS, 2023/. Iako se, izuzev 2020. godine, beleži blagi trend rasta udela zavodskih vaspitnih mera u strukturi izrečenih vaspitnih mera prema maloletnicima, ipak se uočava da ključnu ulogu u reagovanju imaju mere koje su u osnovi mere iz domena vaspitanja, obrazovanja, stručnog osposobljavanja i socijalne zaštite. Takođe, u odgovoru na kriminalitet maloletnika, naš zakonodavac daje prednost vansudskim oblicima intervenisanja /Stevanović, Milošević, 2006; Čopić, 2014/ i tako otvara prostor za vrlo široku primenu diverzionih i restorativnih modela postupanja u odnosu na maloletnike /Čopić, 2015/. Drugim rečima, uključivanje maloletnika u krivičnopravni sistem, posebno vođenje postupka prema maloletniku i izricanje krivičnih sankcija, posebno zavodskih, trebalo bi da zaista bude krajnje sredstvo (*ultima ratio*) u odgovoru države na kriminalitet maloletnika.

Imajući sve to u vidu, može se zaključiti da bi snižavanje starosne granice krivične odgovornosti samo proširilo krug lica koja bi mogla da budu uključena u krivičnopravni sistem. To bi dovelo do opterećenja pravosudnih organa, ali, što je

bitnije, takvo postupanje bi bilo upravo u suprotnosti sa idejom o tome da se maloletnici izuzetno uključuju u krivičnopravni sistem, a da se primat daje diverzionim vidovima postupanja, posebno merama sa elementima restorativne pravde, i merama iz nadležnosti drugih sistema, što je suština zaštitničkog modela, koji decu i mlade ne posmatra kao opasne, već kao decu u nevolji, kojima je potrebno pružiti pomoć i zaštitu /Čopić, 2014a/. Isto tako, Zakon o socijalnoj zaštiti¹² prepoznaje decu u sukobu sa zakonom i sa poremećajem ponašanja kao korisnike usluga socijalne zaštite, pa, kako opravdano primećuju pojedini autori, mere koje se prema njima mogu primeniti imaju gotovo isti cilj i kvalitativno su slične vaspitnim merama, posebno onima koje sud može da izrekne mlađem maloletniku /Škulić, 2011; Živković, 2020/. Zato se opravdano postavlja pitanje zašto onda uključivati više dece u krivičnopravni sistem ako se merama iz domena socijalne zaštite može postići cilj, ali bez dodatne stigmatizacije koju krivični postupak i krivične sankcije, koliko god imali protektivne odlike, ipak nose. Međutim, imajući u vidu deficitarnost mera socijalne zaštite i veliku neujednačenost u njihovoj dostupnosti u različitim lokalnim samoupravama, čini se da je daleko potrebnije raditi na jačanju kapaciteta sistema socijalne zaštite i zalagati se za relokaciju resursa upravo u preko potrebne mere iz domena socijalne zaštite, a ne snižavati starosnu granicu krivične odgovornosti.

5. ZAKLJUČAK

Zahtevi za jačanje represije, posebno u odgovoru na kriminalitet maloletnika, nakon pojedinačnih događaja, koji svakako potresaju javnost, ipak nemaju smisla. Krivično zakonodavstvo se ne može primeniti retroaktivno, pa za slučaj(eve) koji podstaknu raspravu, stručnu i naučnu, o snižavanju starosne granice za krivičnu odgovornost, bilo kakva izmena do koje bi u tom smislu eventualno došlo, ne bi bila od značaja. Jačanje represije, što svakako uključuje i snižavanje starosne granice za snošenje krivice, moralo bi da se zasniva na jakim dokazima, statističkim pokazateljima, ali i nalazima redovnih empirijskih istraživanja. Kratka analiza predstavljena u ovom radu ipak ne pruža takve dokaze, pa, po mom mišljenju, ne postoji osnov za razmatranje snižavanja granice krivične odgovornosti u Srbiji. Sve izneto više ide u prilog toga da bi moralne panike u vezi sa kriminalitetom maloletnika trebalo da se posmatraju kao „korisno oruđe“ u pokretanju društva i države da razvijaju programe prevencije /Nikolić-Ristanović, 2014: 240/.

Umesto jačanja represije kroz snižavanje starosne granice za snošenje krivične odgovornosti daleko je važnije usmeriti pažnju i resurse na razvijanje i punu primenu programa prevencije, posebno programa zasnovanih na principima restorativne pravde, i jačanje sistema koji u nadležnosti imaju brigu, vaspitanje i staranje o deci. Potrebno je razvijati i implementirati programe usmerene na jačanje kapaciteta dece za nenasilno rešavanje konflikata, razumevanje i prihvatanje različitosti; potom, uspostaviti sistem pomoći i podrške deci, kao žrtvama, ali i kao učiniocima, posebno ako se ima na umu veza između viktimizacije i kriminalizacije kada se govori o deci i maloletnicima. Takođe, važno je raditi na jačanju kapaciteta roditelja i zaposle-

12 Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik RS*, br. 24/2011, 117/2022.

nih u svim sistemima koji dolaze u kontakt sa decom za prepoznavanje promena u ponašanju deteta i ranu intervenciju u okviru sistema socijalnog staranja i zaštite, vaspitanja i obrazovanja, zdravstvenog sistema i slično. U prilog takvog odgovora na maloletnički kriminalitet govore i Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (tzv. Rijadske smernice),¹³ koje fokus upravo stavljaju na prevenciju, i to kroz jačanje kvaliteta života dece i pomoćnih sistema, pre svega sistema socijalne zaštite i vaspitno-obrazovnog sistema. Dakle, pažnju treba preusmeriti na jačanje protektivnih faktora i stvaranje sigurnog i bezbednog okruženja za decu i mlade, jer na duže staze, preventivni programi će sigurno dati daleko više rezultata nego ishitrena, kratkoročna rešenja, koja mogu da budu samo kontraproduktivna.

LITERATURA

- Aebi M. F. et al. /2021/: *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2021*, Göttinger Studien Zu Den Kriminalwissenschaften, <https://doi.org/10.17875/gup2021-1787>.
- Berryessa C. M., Reeves J. /2020/: The Perceptions of Juvenile Judges Regarding Adolescent Development in Evaluating Juvenile Competency, *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 110, no. 3.
- Božanić D. /2016/: *Rod i malokalibarsko i lako oružje: Glavna pitanja i strateški odgovori u Jugoistočnoj Evropi*, UNDP SEESAC, Beograd.
- Cavanagh C. /2022/: Healthy adolescent development and the juvenile justice system: Challenges and solutions, *Child Development Perspectives*, no. 16.
- Cipriani D. /2016/: *Children's rights and the minimum age of criminal responsibility: a global perspective*, Routledge.
- Čopić S. /2014/: Karakteristike savremenog pravnog i društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju u Srbiji – in: *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: trendovi i društveni odgovori* (Nikolić-Ristanović V., Stevković Lj., eds.), IGP Prometej i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Čopić S. /2014a/: Modeli društvenog reagovanja na maloletničku delinkvenciju u savremenim društvima – in: *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: trendovi i društveni odgovori* (Nikolić-Ristanović V., Stevković Lj., eds.), IGP Prometej i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Čopić S. /2015/: *Restorativna pravda i krivičnopravni sistem: teorija, zakonodavstvo i praksa*. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Čopić S. /2016/: Delinkventno ponašanje maloletnih lica: obim i struktura – in: *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavljivanjem delinkvencije* (Nikolić-Ristanović V., ed.), Prometej, Beograd.
- Čopić S., Stevković Lj. /2018/: Parental supervision and control as a factor of juvenile delinquency in Serbia: Results of the International Self-Report Delinquency Study – in: *Pravda po meri deteta/Child Friendly Justice* (Stevanović I., ed.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

13 Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (tzv. Rijadske smernice). U: *Prava deteta i maloletničko krivično pravosuđe – odabrani međunarodni instrumenti*, UNICEF, <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/Smernice-ujednjenih-nacija-za-prevenciju-maloletnicke-delinkvencije-Rijadske-smernice.pdf>, 1. novembra 2023.

- Dimitrijević Vavan J., Stevković Lj. /2014/: Starosna granica maloletstva i značaj njenog određivanja, *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: trendovi i društveni odgovori* (Nikolić-Ristanović V., Stevković Lj., eds.), IGP Prometej i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2014/: Stanje i tendencije kriminaliteta maloletnika u Srbiji, *Crimen*, vol. V, no. 2.
- Ignjatović Đ. /2015/: Kriminalitet maloletnika: stara tema i nove dileme – in: *Maloletnici kao učinioci i žrtve krivičnih dela i prekršaja* (Stevanović I., ed.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Ignjatović Đ. /2018/: Međunarodni izvori prava izvršenja krivičnih sankcija prema maloletnicima – dokumenti Ujedinjenih nacija, *Crimen*, vol. VIII, no. 2.
- Knežević S. /2010/: *Maloletničko krivično pravo – materijalno, procesno i izvršno*, Pelikan Print, Niš.
- Kovačević M. /2016/: Karakteristike delinkventnog ponašanja maloletnih lica – in: *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije* (Nikolić-Ristanović V., ed.), Prometej, Beograd.
- Nikolić-Ristanović V. /2014/: Između ideologije i na dokazima zasnovanih društvenih odgovora na maloletničku delinkvenciju – in: *Maloletnička delinkvencija u svetu i Srbiji: trendovi i društveni odgovori* (Nikolić-Ristanović V., Stevković Lj., eds.), Prometej i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
- Perić O. /1975/: *Krivičnopravni položaj maloletnika*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- Radovanović I., Spasić D. /2021/: Fenomenološke karakteristike kriminala maloletnika u Republici Srbiji – Pretpostavka za uspešnu prevenciju – in: *Unapređenje kvaliteta života djece i mladih: zbornik radova*, Banja Luka: Centar modernih znanja, Resursni centar za specijalnu edukaciju, Beograd, <https://doisrpska.nub.rs/index.php/drustvenedevijacije/article/view/8161/7936>.
- Radulović Lj. /2010/: *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd.
- RZS /2012/: *Saopštenje – statistika pravosuđa*, br. 195, god. LXII, 13.07.2012, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- RZS /2023/: *Saopštenje – statistika pravosuđa*, br. 191, god. LXXIII, 14.07.2023, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Scardaccione G. /2013/: Procena ličnosti maloletnika u maloletničkom krivičnom postupku u Italiji, *Crimen*, vol. IV, no. 2.
- Simeunović-Patić B. /2009/: *Kriminalitet maloletnika u Republici Srbiji i savremena društvena reakcija*, doktorska disertacija, Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac.
- Soković S. /2011/: Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta (karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike), *Crimen*, vol. II, no. 2.
- Soković S. /2012/: Penitensijarne statistike: mera kriminaliteta i/ili više od toga – in: *Evidentiranje kriminaliteta: iskustva uz sveta i Srbije* (Nikolić-Ristanović V., ed.), Prometej, Beograd.
- Stevanović I., Milošević N. /2006/: Neophodne pretpostavke za primenu Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica – in: *Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi* (Radovanović D., ed.), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Viša škola unutrašnjih poslova, Beograd.
- Stevković Lj., Nikolić-Ristanović V. /2016/: Viktimizacija i delinkvencija maloletnih lica – in: *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije* (Nikolić-Ristanović V., ed.), Prometej, Beograd.

- Škulić M. /2010/: Starosna granica sposobnosti za snošenje krivice u krivičnom pravnom smislu, *Crimen*, vol. I, no. 2.
- Škulić M. /2011/: *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet, Beograd.
- Treadwell J. /2006/: *Criminology*, London, New Delhi.
- Vasiljević-Prodanović D. /2016/: Porodica i delinkventno ponašanje mladih – in: *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije* (Nikolić-Ristanović V., ed.), Prometej, Beograd.
- Vasiljević-Prodanović D. /2016a/: Škola i delinkventno ponašanje mladih – in: *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencije* (Nikolić-Ristanović V., ed.), Prometej, Beograd.
- Živković N. /2020/: Krivična neodgovornost dece – zločin bez kazne i moguća rešenja, *Strani pravni život*, vol. LXIV, no. 3.

INTERNET IZVORI

- 17 Facts About Gun Violence And School Shootings, Sandy Hook Promise, <https://www.sandyhookpromise.org/blog/gun-violence/facts-about-gun-violence-and-school-shootings/>.
- Leeds Matthews A. /November 22, 2023/: *School shootings in the US: Fast facts*, CNN, <https://edition.cnn.com/2023/09/22/us/school-shootings-fast-facts-dg/index.html>.
- Opšti komentar Komiteta za prava deteta br. 10 /2007/: *Prava dece u maloletničkom pravosuđu*, https://cpd.org.rs/projects/odabrani-medjunarodni-instrumenti/288_opsti-komentar-10-prava-dece-u-maloletnickom-pravosudju/.
- Republički zavod za socijalnu zaštitu /2023/: *Deca u sistemu socijalne zaštite 2022*, <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2587/deca-u-ssz-2022-final-2672023.pdf>.
- SEESAC /2019/: *Small Arms and Light Weapons (SALW) Survey: Republic of Serbia 2012–2016*, SEESAC, Belgrade, https://www.seesac.org/f/docs/SALW-Surveys/Serbia_SALW-Survey_ENG.pdf.
- Smernice Ujedinjenih nacija za prevenciju maloletničke delinkvencije (tzv. Rijadske smernice), *Prava deteta i maloletničko krivično pravosuđe – odabrani međunarodni instrumenti*, UNICEF, <https://cpd.org.rs/wp-content/uploads/2017/11/Smernice-ujedinjenih-nacija-za-prevenciju-maloletnicke-delikvencije-Rijadske-smernice.pdf>.
- Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (tzv. Pekinška pravila), *Prava deteta i maloletničko krivično pravosuđe – odabrani međunarodni instrumenti*, UNICEF, <https://www.unicef.org/serbia/media/6886/file/Pekin%C5%A1ka%20pravila.pdf>.
- Tragedija u Beogradu: Vlada Srbije usvojila niz mera, moratorijum na izdavanje dozvola za oružje, promene u krivičnom zakonu /3. maj 2023/: BBC News na srpskom, <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-65476544>.
- Vlada usvojila niz zaključaka nakon masakra u OŠ „Vladislav Ribnikar“ /Beograd, 4. maj 2023/: Vlada Republike Srbije, <https://www.srbija.gov.rs/vest/702927/vlada-usvojila-niz-zakljucaka-nakon-masakra-u-os-vladislav-ribnikar.php>.

*Sanja Ćopić**

LOWERING THE AGE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY: THE GREATEST DILEMMA?

SUMMARY

Two mass murders that took place at the beginning of May 2023 disturbed and shocked the public in Serbia. The mass murder that took place in the Elementary School “Vladislav Ribnikar” in Belgrade, in which the perpetrator was a boy who was under the age of criminal responsibility at the time of the act, once again brought up the issue of lowering the age of criminal responsibility and tightening the penal policy to the fore. Such demands are in line with the contemporary penal populism and the concept of moral panic, especially with regard to juvenile delinquency. However, the question of the justification of strengthening the repression arises, especially the potential expansion of the circle of persons who can be covered by the criminal law reaction as a result of potential lowering of the age limit of criminal responsibility. Taking that as a starting point, the paper analyzes several key reasons against lowering the age limit of criminal responsibility in Serbia, including: the issue of psycho-physical and social (im)maturity of minors, the requirements of international documents that set the standards of behavior in the best interest of the child, and some comparative solutions, trends and structure of juvenile crime in Serbia, and the purpose of criminal law response to juvenile crime. The analysis of the stated reasons indicates that there is no evidence in favor of lowering the limit of criminal responsibility, but that moral panics related to juvenile delinquency should trigger society and the state to develop prevention programs, especially those based on the principles of restorative justice.

Keywords: minors, criminal responsibility, age limit, Serbia, repression, prevention.